

Riigikogu põhiseaduskomisjoni istungi protokoll nr 21

Tallinn, Toompea

Esmaspäev, 25. september 2023

Algus 11.15, lõpp 12.31

Juhataja: Hendrik Johannes Terras (esimees)

Protokollija: Sten-Kristjan Nurk (konsultant)

Võtsid osa:

Komisjoni liikmed: Anti Allas, Ants Frosch, Andrei Korobeinik, Katrin Kuusemäe, Helir-Valdor Seeder, Pipi-Liis Siemann, Timo Suslov, Urve Tiidus, Aleksandr Tšaplõgin, Jaak Valge

Komisjoni ametnikud: Erle Enneveer (nõunik-sekretariaadijuhataja), Karin Tuulik (nõunik), Helin Leichter (nõunik)

Kutsutud: välisminister Margus Tsahkna; Välisministeeriumi konsulaarosakonna 2. büroo nõunik Tiina Kallasmaa ja juriidilise osakonna 3. büroo jurist Perit Soininen (2. päevakorrapunkt); pöördujate kontaktisik Märt Pöder (3. päevakorrapunkt)

Päevakord:

1. Nädala töökava kinnitamine
2. Vabariigi Valitsuse algatatud isikut tõendavate dokumentide seaduse § 11¹ muutmise seaduse eelnõu (256 SE) esimese lugemise ettevalmistamine
3. Kollektiivne pöördumine „E-hääletus tuleb muuta vaadeldavaks!“
4. Kohtute haldamise nõukoja liikme nimetamine
5. Info ja muud küsimused

1. Nädala töökava kinnitamine

Hendrik Johannes Terras tegi ettepaneku kinnitada nädala töökava järgmiselt:

Riigikogu põhiseaduskomisjoni nädala (25.09.2023-01.10.2023) töökava

Komisjoni istung esmaspäev, 25.09.2023 kell 11.15

1. Nädala töökava kinnitamine
2. Isikut tõendavate dokumentide seaduse § 11¹ muutmise seaduse eelnõu (256 SE) esimese lugemise ettevalmistamine
3. Kollektiivne pöördumine "E-hääletus tuleb muuta vaadeldavaks!"
4. Kohtute haldamise nõukoja liikme nimetamine
5. Info ja muud küsimused

Otsustati:

1.1. Kinnitada nädala töökava (konsensus: Anti Allas, Ants Frosch, Andrei Korobeinik, Katrin Kuusemäe, Pipi-Liis Siemann, Timo Suslov, Hendrik Johannes Terras, Urve Tiidus, Aleksandr Tšaplõgin, Jaak Valge).

2. Vabariigi Valitsuse algatatud isikut tõendavate dokumentide seaduse § 11¹ muutmise seaduse eelnõu (256 SE) esimese lugemise ettevalmistamine

Margus Tsahkna tutvustas 256 SE-d. Eelnõuga lahendatakse probleemi, milleks on isiku tuvastamine. Eesmärk on lihtsustada ühekordselt kasutatava asendusdokumendi väljastamist inimesele, kes on reisiril olles reisidokumendi kaotanud, võttes osaliselt kasutusele kaugtuvastuse võimaluse ja kullerteenuse. Sellega vabastatakse inimene füüsilisest kohale ilmumise nõudest. Hetkel on nii, et kui inimene kaotab reisidokumendi, dokument varastatakse ära või dokument on aegunud, siis peab ta ilmuma Eesti saatkonda või aukonsulaati isiku tuvastamiseks. 25-s riigis ei ole Eestil üldse mingit esindatust ja ei ole ka Euroopa Liidul. Seega, kui nendes riikides peaks Eesti kodaniku dokumendiga midagi juhtuma, siis on eriti keeruline olukord. Nendes riikides, kus Eesti esindatus on olemas, peab hetkel füüsiliselt kohale ilmuma dokumendi kättesaamiseks. Eelnõuga luuakse võimalus kaugtuvastuseks läbi videosilla, et vastavatel ametiisikutel oleks võimalik läbi turvalise kanali isik tuvastada ja kullerteenuse abil vastav asendusdokument inimesele kätte toimetada. Seega eelnõuga tehakse inimeste elu lihtsamaks ja vähendatakse bürokraatiat.

Urve Tiidus küsis, millised on turvariskid ja kuidas neid maandatakse.

Margus Tsahkna selgitas, et esiteks on vajalik interneti olemasolu, teiseks on riigi poolne kontrollitud kanal ja kolmandaks see, et riigiametnik tuvastaks füüsiliselt, et isik on seesama inimene, kes dokumenti taotles. Seda on võimalik teha ka videosilla vahendusel.

Urve Tiidus täiendas, et vaadates üldist pilti, siis kõik omased institutsioonid räägivad suurenenud riskidest, mis puudutavad tehisintellekti mõju. Ta uuris, kuidas need riskid on maandatud.

Tiina Kallasmaa märkis, et eelnõu seletuskirjas on öeldud, et täiendatakse siseministri määrust, mis puudutab isiku tuvastamist ja sinna lisandub punkt, et konsulaarametnik peab kontrollima reaajas, et teisel pool ekraani olev inimene on päriselt olemas. See tähendab, et ametnik peaks andma inimesele mingi käsu nt tõusta püsti ja lehvitada või muud sellist, mida ei ole võimalik eelnevalt valmis monteerida.

Timo Suslov küsis täpsustuseks, kas mitte juba e-notaris ei ole tegelikult ka sarnane inimese tuvastamine kasutusel.

Tiina Kallasmaa selgitas, et e-notar toimub pisut teistmoodi, sest sinna logib inimene sisse läbi ID-kaardi PIN koodi. Põhimõtteliselt on tuvastus distantsilt teenusena olemas ja leidnud ka väga laialt inimeste poolt kasutust. Käesoleva aasta lõpuks tehakse tõenäoliselt 45 000 toimingut läbi kaugtõestamisteenuse.

Anti Allas uuris, kas kõige suurem risk asja juures on see, et vale inimene saab ajutised dokumendid, millega pöörduda tagasi Eestisse.

Tiina Kallasmaa tõdes, et see on kõige suurem risk, aga arvestatakse sellega, et see väljastatav dokument, see tähendab tagasipöördumistunnistus või tagasipöördumise luba on ühekordselt kasutatav ainult Euroopa Liidu pinnale saabumiseks. See kehtib maksimaalselt kuu aega, aga võimalusel antakse see välja veelgi lühema kehtivusajaga. Ta märkis, et tegelikult käib ka passide kätteleandmine posti teel ja sarnase skeemi järgi, kus kuller tuvastab isiku, kelle kätte ta annab dokumendi ja pärast on võimalik seda kontrollida, et kes selle dokumendi kätte sai.

Anti Allas küsis, milline on riikide loetelu, kes seda dokumenti tunnustavad.

Tiina Kallasmaa selgitas, et tagasipöördumisdokument on tunnustatud maailma riikide poolt ja Eestis kasutusel juba üle 30 aasta. Selle dokumendi kätteandmine ei ole enam tunnustamise või aktsepteerimise küsimus.

Margus Tsahkna täiendas, et tegelikult Euroopa Liidu tasemel arutatakse sama probleemi lahendust. Aga Euroopa Liidu tasemel on lahenduse leidmine palju pikemaajalisem ja bürokraatlikum ning lõpuks on see iga liikmesriiki enda otsus. Kui Riigikogu leiab selle eelnõu õige ja vajaliku olevat, siis tehakse see ära. Võib-olla hiljem saab sellele pretsedendile viidata, et Eesti tegi kaugtuvastuse ära, mis katab ära ka need 25 riiki, kus pole Euroopa Liidu esindust olemas.

Hendrik Johannes Terras tegi ettepaneku teha eelnõu menetlusotsused.

Otsustati:

2.1. Teha ettepanek võtta eelnõu täiskogu päevakorda 11.10.2023 (konsensus: Anti Allas, Ants Frosch, Andrei Korobeinik, Katrin Kuusemäe, Pipi-Liis Siemann, Timo Suslov, Hendrik Johannes Terras, Urve Tiidus, Aleksandr Tšaplõgin, Jaak Valge).

2.2. Teha ettepanek esimene lugemine lõpetada (poolt 8: Anti Allas, Andrei Korobeinik, Katrin Kuusemäe, Pipi-Liis Siemann, Timo Suslov, Hendrik Johannes Terras, Urve Tiidus, Aleksandr Tšaplõgin; vastu 0; erapooletuid 0). Jättis hääletamata: Ants Frosch, Jaak Valge

2.3. Määrata juhtivkomisjoni esindajaks põhiseaduskomisjoni esimees Hendrik Johannes Terras (konsensus: Anti Allas, Ants Frosch, Andrei Korobeinik, Katrin Kuusemäe, Pipi-Liis Siemann, Timo Suslov, Hendrik Johannes Terras, Urve Tiidus, Aleksandr Tšaplõgin, Jaak Valge).

Vastavalt Riigikogu kodu- ja töökorra seadusele on eelnõule muudatusettepanekute esitamise tähtaeg 10 tööpäeva.

3. Kollektiivne pöördumine „E-hääletus tuleb muuta vaadeldavaks!“

Märt Põder tutvustas kollektiivset pöördumist. Pöördumine puudutab e-hääletuse vaadeldavust. Elektroonilise hääletuse vaadeldavus on üks hääletuste omadustest salajasuse, ühetaolisuse jne kõrval. Tavaliselt väljendatakse seda nii, et valimistulemused tehakse kindlaks avalikult ja avalikkus tähendab vaadeldavust. Selles mõttes on see pöördumine kindlasti põhiseaduslikkuse küsimuses ja just põhiseaduskomisjonis. See pole tehniline küsimus, vaid põhiseaduslikkuse küsimus, mis on lahendamata.

M. Põder märkis, et näiteks Saksamaal on vaadeldavuse küsimus läbi arutatud konstitutsioonikohtu tasemel juba 2009. aastal ja võeti vastu otsus, kuidas peab elektroonilise hääletamise puhul olema tagatud vaadeldavus. Eestis pole tehtud otsust, kuidas peab olema tagatud vaadeldavus e-hääletuse puhul. 2005. aastal käis e-hääletuse teema Riigikohtust läbi, aga Riigikohtu lahendis tegelikult on väga selgelt öeldud, et selles lahendis ei käsitletud elektroonilise hääletamise üldist kooskõla Eesti põhiseadusega. Samas otsuses tehti mõned tähelepanekud ka hääletamise salajasuse ja ühetaolisuse kohta, aga vaadeldavust seal ei puudutatud. Ka pärast seda ei ole vaadeldavuse osas ühtegi põhjapanevat kohtuotsust olnud ja see on olnud e-hääletuse mõttes justkui vaeslapse osas.

M. Põder selgitas, et probleemi olemus on selles, et kui e-hääletus Eestis viidi sisse, siis poliitikud arvasid, et piisab sellest, kui seadmed on kuskil ruumis ja nendes seadmetes toimuvaid toiminguid jälgivad kõrvalt vaatlejad, kes näevad kõrvalt, et midagi kahtlast ei tehtaks. Sel ajal oli see ilmselt adekvaatne positsioon, aga praeguseks on arvutisüsteemid

oluliselt muutunud ja arvutid on oluliselt arenenud. Sellest visuaalsest vaatlusest hetkel kindlasti enam ei piisa. Selle kohta on korduvalt teinud märkusi ka rahvusvahelise vaatlejad juba 2007. aastast alates, kes ütlesid, et kui probleemidele lahendust ei leita, siis tuleks kaaluda e-hääletuse piiramist või lõpetamist. See jäi arusaamatuks Eesti üldsusele, sest Eesti IT-teadlased olid ikkagi veendunud, et Eesti lähenemine on hea. 2011. aastal öeldi väga selgelt, et peaks rakendama sellist lahendust, mille puhul on vaadeldavus tagatud sõltumata arvutisüsteemi tehnilistest asjaoludest. Valijate ja vaatlejate kombinatsioonis peaks olema tagatud valimiste vaadeldavus nii, et valija saab kontrollida seda, et tema hääl jõudis serverisse kohale. Need, kes hääli kokku loevad saavad veenduda, et valija saadetud hääled jõudsid serverisse, mille kohta on valijad saanud ka kinnituse, on kohale jõudnud ja need loetakse korrektselt kokku. 2015. aasta valimistel häkiti valimissüsteemi nii, et inimese valijarakendus muutis tema isiklikku häält ja selle tõttu tegi Eesti vaadeldavusest esimese osa ära ehk valijale hääle kontrollitavuse tagamise. Samas tehti eesmärk ära ainult osaliselt.

M. Pöder tõi välja, et 2019. aastal tulid valimisvaatlejad individuaalse hääle kontrolli juurde tagasi, aga viitasid asjaolule, et siseründaja, kellel on volitus ligi pääseda digitaalsetele valimiskastidele, võiks murda iga valija poolt avaldatud QR koodi salajasuse ja seda isegi pärast koodi kehtivuse lõppu. Öeldi, et see on vastuolus riiklike seaduste ja rahvusvaheliste standarditega, mis puudutavad hääle salajasust. Seega öeldi 2019. aastal, et 2015. aastal tehtud sammud ei taga ikkagi hääle salajasust. Ta lausus, et 2019. aastal otsustas ka Riigikohus, et häälte krüptograafilise kontrollimise ja segamise sammud ja põhimõtted tuleks täpsustada seaduses. Paraku on aastal 2023 endiselt lahendamata nii individuaalse hääle kontrolli probleem kui ka kokkulugemise kontrolli probleem. Rahvusvahelised vaatlejad ütlesid ka aastal 2023, et valimiste korraldajad peaksid kaaluma meetodeid, kuidas saavutada läbiv kontrollitavus ning seda, et praeguse kontrollitavuse mehhanismi parandamiseks peaksid valimiste korraldajad kõrvaldama puudused individuaalses kontrollitavuses ja tagama, et kõik e-hääletamise tulemuste kindlaksmääramise kriitilise tähtsusega etapid oleksid auditeerivad.

M. Pöder lisas, et praeguseks ei ole Eesti teinud tegelikult valikut selle vahel, kas lähtutakse algselt soovitud lähenemisest ehk visuaalsest vaatlemisest või viiakse ellu rahvusvaheliseks standardiks peetava kontrollitavuse mehhanismi. On pendeldatud kahe vahel ja tulemuseks on see, et kui isegi tehniliselt teadlik inimene läheb e-hääletamist vaatlema, siis praktilises mõttes ei ole võimalik peaaegu mitte midagi vaadelda. Eemaldatud on visuaalne vaatluse osa, aga universaalset otsust lõpuni kontrollitavust ei ole samuti tehtud, mistõttu on vaatlemine täiesti katki. Ta lausus, et talle tundub, et see teema on nii alatähtsustatud või keeruline oma õiguslike ja tehniliste nüansside tõttu, et seda ei ole julgetud arutada. Petitsiooni põhiliseks osaks olevad viis punkti ei ütle midagi üldise e-hääletamise skeemi kohta, vaid seal tuuakse välja praktilised probleemid, millega vaatlejad on pörkunud. Petitsioon koondab vaatlejate kogemusi aastatest 2011-2023.

M. Pöder tutvustas lähemalt petitsiooni viite olulisemat punkti. Esimene punkt puudutab vaidlustamist ja kaebuste esitamist. Vaatlejad on pörkunud kokku sellega, et kaebusi ei ole võimalik esitada nii, et neid sisuliselt arutatakse. Selleks, et kaebust arutatakse peaks valija olema isiklikult kannatanu, et tema häält peaks olema kuidagi võltsitud või muudetud. Ta lausus, et ei kujuta ette, kuidas seda praktiliselt on mõeldud, aga võib ette kujutada, et kui on pabersedeliga hääletamine, siis seda on mõeldud ilmselt nii, et keegi tuleb võtab sedeli käest ära ja jookseb minema vms. Midagi sarnast peaks siis toimuma ka e-hääletamise puhul, et seda vaidlustada. On väga vähe ebatõenäoline, et see käib e-hääletamise ajal nii ja on kuidagi silmale nähtav. Riigikohtu lahendite põhjal võib vaidlustada ka vaatlemise takistamist, aga see ei võimalda siiski vaidlustada sisulisi toiminguid elektroonilise hääletamise puhul. Ta tõi välja, et 2023. aasta valimistel selgus, et valimisteenistus on kokku lugenud hääled, millel puuduvad kehtivad digiallkirjad. See paistis nii juba esimesest hetkest, kui hääli kokku loeti. Ta oli uurinud selle kohta ka valimiskomisjonist ja talle lubati anda vastus, aga siis selgus, et vastuse saamiseks tuleks teha isikuandmete päring, millele lõpuks keelduti vastamast. Lõpuks oli asi nii kaugel, et toimingu vaidlustamise tähtaeg oli ületatud. Samas ei olnud isegi

olukorda, kus oleks saanud midagi vaidlustada. See on tõsine probleem, kui on elektrooniline häääl, millel puudub digiallkiri, aga seda ei saa vaidlustada. Lõpuks seda ei menetletudki ära. Valimiskomisjon ütles küll mitu nädalat pärast valimistulemuste kindlaks tegemist, et allkirjadega oli jama, aga seda, miks need ikkagi loeti, ei öeldud. Riigikohus ei ennistanud samuti kaebetähtaega ja keeldus võtmast seisukohta. Selle tulemusena võib öelda, et paljude Riigikogu liikmete mandaat võib põhineda kehtetutel e-hääletel.

M. Pöder sõnas, et teine punkt petitsioonist puudutab seda, et toimingud, mille käigus liiguvad andmed ja mis puudutavad seadmeid, peaksid olema jälgitavad kogu e-hääletuse ulatuses. Praegu see nii ei ole. See tähendab seda, et kui e-hääletust läbi viiakse, siis vaatlemine on natuke justkui butafooria. Kuna kogu elektroonilise hääletamise protsess ei ole algusest peale vaadeldav ja auditeeritav, siis see ei taga põhiseaduslikku demokraatliku valimisvormi. Teine punkt käibki kokku selle rahvusvaheliste vaatlejate poolt väljatooduga, et e-hääletamisel puudub täielik kontrollitavus.

M. Pöder lausus, et kolmas punkt puudutab seda, et infotehnoloogilised tegevused peaksid olema käsitletavad õiguslikus mõttes toiminguna. See on tehniline punkt. Ta selgitas, et kui näiteks infosüsteem käivitatakse, siis mõned toimingud kestavad pikka aega, aga on küsimus, et kui soovitakse vaidlustada midagi süsteemi konfiguratsioonis, siis kas vaidlustamise tähtaeg algab süsteemi käima panemisest või süsteemi seisma panemisest. Veel tekib küsimus, et kas on võimalik vaidlustada ka vahetoiminguid selles infosüsteemis. Kuna infotehnoloogiline protsess on keeruline ja need sammud seal sees on samuti keerulised, siis on nende sammude vaidlustamine kohati võimatu. Antud juhul kaebasid osad vaatlejad ka selle üle, et polnud võimalik vaidlustada valimistulemuste kindlaks tegemise korrektsust, sest selleks oleks jäänud ainult mõned tunnid, kuna see toiming registreeriti juriidiliselt mitu päeva hiljem, kui see tegelikult toimus.

M. Pöder tõi välja, et selle kolmanda punkti teine pool on neljas punkt, mis puudutab kaebetähtaegu. Elektroonilise hääletuse puhul peaksid kaebetähtajad vastama elektroonilise hääletuse eripäradele. Pabersedeliga hääletamise puhul on võimalik enamus asju visuaalsel vaatlusel selgeks teha, et kas on midagi valesti tehtud. Elektroonilise hääletuse puhul ei ole seda kohe näha. Sellise keerulise hääletussüsteemi puhul peaks vaidlustamine olema teistsugune ja seda tõi välja ka Riigikohtu esimees Villu Kõve.

M. Pöder ütles, et viies punkt seisneb selles, et e-hääletuse dokumentatsiooni ja tarkvara ei avaldata mõistliku viivitusega. Dokumentatsiooni muudeti veel mõned päevad enne valimiste algust ja see pandi üles vaatlejate koolituse järel, kui M. Pöder oli soovinud ka näha seda dokumenti, mida neile tutvustatakse. E-hääletuse tarkvara avaldati samuti kolm päeva enne valimiste algust, mis ilmselgelt ei võimalda seda tarkvara analüüsida eelnevalt. Neid asju ei avaldata tihti mitte pahatahtlikkuse pärast, vaid selle tõttu, et need asjad pole valmis. See tegelikult takistab oluliselt vaatlemist, sest vaatlemise ettevalmistamine eeldab eeltööd. Ta tõi välja, et 2023. aasta e-hääletuse vaatlemise puhul kasutas ta tehnilisi abivahendeid, et saaks lähemalt vaadelda. Ta kirjutas oma valijarakenduse ja häälekontrollirakenduse. Selgus, et tema tehtud valijarakendus järgis dokumentatsiooni, erinevalt ametlikust valijarakendusest, mis seda ei järginud. Näiteks ametlik valijarakendus tootis e-hääli, millel olid kehtetud digiallkirjad. Samuti oli ametlikus valijarakenduses anomaalia häälte lugemise järjekorras, mis muutis tegelikult ka valimistulemust. Lisaks oli digitaalsel hääletusedelil piirkonna väli puudu, mis oli samuti seadusega nõutud ja selle tõttu oli puudu garantii, mis tagab, et hääletusedeleid ei tõstetaks ühest jaoskonnast teise. Need asjad tulid välja selle tõttu, et ta replitseeris komponente, mida valimiskomisjon oli tootnud ja sai seeläbi tungida süsteemi legaalselt. Sedasi sai midagi vaadelda, aga ei olnud võimalik selle tuvastatu üle sisulisse dialoogi astuda, sest valimiskomisjon üritas neid asju peita seni, kuni vaidlustamise tähtajad olid ületatud.

M. Pöder ütles kokkuvõtvalt, et on kahevahel selles osas, kas e-valimised ära lõpetada või

tehnilisi asju parandada. Kui 2015. aasta valimiste järel lubati kontrollitavust täiendada või parandada, siis selles kukuti kahjuks läbi ja seda nii, et praegu on valimiskomisjoni seisukoht selline, et Eesti e-hääletusel puhul on kaks kontrollitavuse komponenti olemas ja vastavad otsast lõpuni kontrollitavuse reeglitele. Samal ajal ütlevad rahvusvahelised vaatlejad, et see pole otsast lõpuni kontrollitav. Aastal 2019 arvas õiguskaitses, et otsast lõpuni kontrollitavus võib olla kahjulik ja ei pruugi vastata põhiseadusele. Seega küsimus ei ole mitte ainult selles, et otsast lõpuni kontrollitavus on kehvasti tehtud, vaid selles, et mõned kõrged õigusalad arvad, et seda isegi ei tohiks alla. Kui kõik osapooled on erineval seisukohal vaatlemise osas, siis tema arvates on see asi niivõrd halvas seisus, et temal puudub suur usk, et olemasolevad institutsioonid suudaksid selle asja lahendada. Ta märkis, et ootab Riigikogu ettepanekuid, kuidas seda asja lahendada vaatlejate jaoks.

M. Pöder lisas, et ta on kaevanud kõik need võimalikud sammud kohtusse, aga sealt ei tulnud selgust selles osas, kuidas on põhjendatud, et loetakse kokku hääli, millel on kehtetud digiallkirjad. Nüüdseks on ta selle kaebuse esitanud ka Euroopa Inimõiguste Kohtusse, kust ootab vastust. Ta on kaalunud ka muid võimalusi, kuidas seda parandada ja see petitioon on üks neist võimalustest. E-hääletuse sisseviimise ajal tegeles selle küsimusega ka Veneetsia komisjon, aga Eesti tema teada nendest aruteludes ei osalenud. Veneetsia komisjoni ja Euroopa Nõukogu koostöös võeti vastu esimesed juhised, kuidas e-hääletust läbi viia ja Eesti e-hääletus ei vastanudki nendele nõuetele, mille järel Eesti esindajad muutusid ka aktiivseteks ja hakkasid läbi rääkima, et kuidas ikkagi e-hääletust korraldada vastavalt nõuetele. Sellest hoolimata käidi veenmas Veneetsia komisjoni ja Euroopa institutsioone, et Eesti e-hääletus peaks olema ka lubatud. Rahvusvahelised vaatlejad viitavad, et Eesti e-hääletus riivab hääle salajasust ja see on vastuolus Euroopa Nõukogu soovitustega e-hääletuse jaoks.

Jaak Valge ütles, et imetleb inimesi, kes panustavad selleks, et Eesti elu paremaks muuta, selle eest ise materiaalselt kasu saamata. Ta märkis, et enamused maailma riigid, kes internetipõhist e-hääletust on kasutanud kunagi, on sellest järgemööda loobunud või ei ole üldse kasutusele võtnud seda. Kui vaadata teiste riikide e-hääletuse meetodeid, siis tema on kasutanud International IDEA veebilehte ja 2021. aasta andmete põhjal kasutasid Eesti kõrval üleriigiliselt veebipõhist hääletamist Austraalia, Uus-Meremaa ja Lõuna-Korea. Teda huvitas, kas M. Pöder teab, kas mõni neist riikidest on veel loobunud vahepeal veebipõhisest e-hääletusest ja Eesti on jäänud selles osas üksi.

Märt Pöder ütles, et kui viimati vaatas seda lehekülge, siis tema teada pole Austraalia üleriiklikult kasutanud internetihääletust, vaid seda kasutas ainult üks maakond Uus-Lõuna-Wales. Seal olid 2021. aastal tehnilised probleemid hääletajatega, sest koostati hääled, mis ei vastanud nõudmistele ja neid ei saanud korrektselt kokku lugeda. Selle tõttu pandi seal asi pausile. Lõuna-Koreas pärineb e-hääletus tegelikult krüptoraha plokiarvudest. E-hääletus kasutab seda tehnoloogiat ja hetkel on see Lõuna-Koreas eksperimentaalses staatuses, kus seda ei kasutata mitte üleriiklikult, vaid erinevates institutsioonides. Alustuseks kasutati seda näiteks partei juhtide valimiseks. Samuti kasutati seda ametiühingu juhtide valimiseks ja tema teada õnnestus neil seda ka eksportida Kõrgõzstani, kus viidi seda läbi koos näotuvastuskontrolliga. See on täiesti teistsugune raamistik ja riiklikel valimistel ei ole seda kasutatud, kuigi riik seda toetab. Ta märkis, et Uus-Meremaal on tema teada üpris algeline süsteem, kus laaditakse kuidagi alla hääletussedelid ja täidetakse need. Sedelitel on peal kontrollnumbrid, mis on algeline krüptograafiline lahendus, aga kindlasti ei ole see midagi sarnast Eesti lahendusega. Uus-Meremaal on see mõeldud välismaal elavatele inimestele hädapärase lahendusena. Kui rääkida Eesti üksi jäämisest, siis kui vaadata seda, milliste lootustega see algas, et kõik võtavad Eesti süsteemi üle, siis seda tegelikult juhtunud ei ole ja selles mõttes on Eesti tõesti üksi jäänud.

Jaak Valge proovis pakkuda välja variandi, mida Eesti selle probleemiga peaks tegema ja mida peaks tegema Riigikogu. Üks asi on juriidilised vaadeldavuse probleemid ja hääletussüsteemi ohustatus küberrünnakutele, aga väga suur sotsiaalne probleem on see, et

ligi 40% inimestest ei usalda või pigem ei usalda e-hääletust. Ta märkis, et Veneetsia komisjoni loodi alguses selleks, et aidata Kesk- ja Ida-Euroopa riike järgi oma demokraatia kasutuselevõtul. Hiljuti hindas Veneetsia komisjon ka Prantsusmaa pensionireformi vastuvõtmist usaldushääletusega, mida nimetatakse giljotiini meetodiks. Eesti esindaja Veneetsia komisjoni juures on Eesti kõige olulisem riigiõiguse ekspert Lauri Mälksoo. Eesti ei ole teinud Veneetsia komisjonile ametlikku pöördumist ja seda saavad teha ainult põhiseaduslikud institutsioonid. Üks lahendus, mida Riigikogu ja põhiseaduskomisjon võiksid pakkuda, oleks teha ametlik pöördumine koos andmete ja kirjadega, millega saaks küsida, kuidas Veneetsia komisjon e-hääletust hetkel hindab. Ta küsis, kas M. Põdra arvates oleks see hea mõte ja kas ta oleks valmis aitama ka pöördumist koostada.

Märt Põder arvas, et Veneetsia komisjoni poole pöördumine võiks olla küll mõistlik. Selle küsimuse võiks ka Eestis ära lahendada, aga mõnevõrra arusaamatutel põhjustel ei ole Eestil olnud motivatsiooni seda lahendada. Ka õiguskantsler arvas, et selle petitsiooni nõudmisi ja võimalikke seadusemuudatusi peaks arutama Riigikogu. Tal on usk, et sellest võiks abi olla, kui Riigikogu küsiks sisendit Veneetsia komisjonilt ja siis arutaks seda. Ta nõustus ka enda ja teiste vaatlejate tähelepanekuid vahendama. Seda asja ei saa lükata pikalt edasi, sest rahvusvahelised vaatlejad on tegelikult muutunud ühe resolutsiooniks, kes ütlevad, et Eesti pole suutnud teha ühtegi palutud asja nii nagu vaja. Ka Eesti valimisvaatlejad on muutunud rahulolematuks ja seda näitab ka selle petitsiooni jõudmine Riigikogusse. See ei ole lihtsalt formaalne probleem, vaid selles, et kui vaadeldavust ei tagata, siis ohustab see valimisi. Algse süsteemiga, kus protseduuride pidulikkusega tagatakse justkui usaldusväärus, ei taga seda kindlust igasuguste manipulatsioonide vastu ka valimiskomisjonile endale. Valimiskomisjoni liige või valimisteenistuse teenistuja, kes seda süsteemi opereerib, ei saa olla kindel, et tema kõrval istuv isik teeb asju korrektselt. Lihtsalt pole võimalust seda sisuliselt tuvastada ja selle tõttu on vaadeldavuse übermõtestamine ka sisuliselt oluline. Muidu ei tea ju lõpuks keegi seda, kas vaadeldavuse puudumise tõttu on valimised korrektselt läbi viidud või on seal midagi manipuleeritud. Nähes seda, et Riigikohtusse tuleb järjest rohkem põhjendatud kaebusi, siis kui neid asju mitte korda teha, on oht e-hääletus kukub läbi.

Urve Tiidus palus täpsustada seda, et M. Põder rääkis oma ettekande alguses Saksamaa valimiste vaadeldavusest, kus Saksamaa andis seisukoha selles osas. Ta küsis, kas see puudutas ka internetihääletust.

Märt Põder selgitas, et Saksamaa konstitutsioonikohus arutas seda aastal 2009 ja jõudis otsusele, mis puudutas elektroonilist seadmetega hääletamist üldiselt. See seadis üldised nõudmised sellele, et kui soovitakse elektrooniliste abivahenditega hääletamist korraldada, siis peavad need olema vaadeldavad. Sammud, mida valimistel tehakse, peavad olema vaadeldavad tavalise valija jaoks. See oli nõudmine põhiosas ja seda nimetatakse lihtinimese vaadeldavuseks.

Urve Tiidus ütles, et M. Põder ei maininud oma ettekandes, et elektroonilise hääletamise puhul on maailmas väga suured erinevused. Väga palju kasutatakse maailmas elektroonilist hääletamist, kus on spetsiaalsed masinad hääletamiseks ja teine variant on internetihääletus. Ettekandes seda erinevust väga välja ei toodud. Kui vaadata riike, siis tegelikult Belgia kasutab elektroonilist hääletust nii kohalikus kui ka riigi poliitikas.

Andrei Korobeinikul oli palve, et võiks jääda ikkagi selle petitsiooni konteksti. Ta märkis, et petitsiooni sisu on mõistlik, aga seal ei pakuta ühtegi lahendust. Ta küsis, mida mõeldakse teise punkti all, kus räägitakse seadmete ja andmevoogude vaatlemisest. Need on ju krüpteeritud kujul. Ta uuris, mida seal täpsemalt tahetakse vaadelda ja millist tulemust see annaks.

Märt Põder ütles, et üks lahendus andmevoogude vaatlemisele olekski kahe kontrollitavuse komponendi omavaheline kooskõla. Seal oleks võimalik mõelda seda sama asja teisest

vaatenurgast, et salvestada kogu serveritesse tulev andmevoog toorkujul ja pärast saaks seda analüüsida ja vigu otsida. Samas see ei tagaks vaadeldavust vaatlejate jaoks tavalises mõttes. See on komplitseeritud asi. Valimisvaatlejad ei soovinud ühtegi konkreetset lahendust rõhutada ja näiteks tema jaoks oleks piisav, kui tehtaks ära see, mida rahvusvahelised vaatlejad on soovitanud. Võiks ka teistele lahendustele mõelda, millest tema ei ole teadlik või mida ei ole veel avastatud.

Andrei Korobeinik ütles, et selles välisvaatlejate raportis ei ole kordagi välja pakutud ühtegi lahendust. Kui seal oleks neid lahendusi pakutud, siis oleks ilmselt ka petitsiooni algatajad selle üle võtnud. Ta märkis, et M. Põdral oli õigus selles osas, et kontrollmehhanismi osas tegid välisvaatlejad märkuse, et see võib seada ohtu valimiste salajasust. See ongi kompromiss. Kui mõelda sellele, et keegi hakkab andmeid krüpteerima selleks, et vaadata, mis seal sees on, siis tegelikult on see ilmselt täielikus vastuolus sellega, et inimene annab oma häält salaja. Ta märkis, et metatasandil võib ju mainida, et võiks muuta midagi, aga mida selle all mõeldakse.

Märt Põder selgitas, et peab silmas otsast lõpuni kontrollitavust. Ta märkis, et Eesti lahendus võimaldab tõendada valijal oma häält ja salvestada hääle konteiner omale kettale, siis see ise dekrüpteerida ja sellel dekrüpteeritavalt konteineril on digiallkiri all. Kui seda dekrüpteerida QR koodis oleva võtmega, siis saab kõigile tõendada oma häält, et kelle poolt e-valimistel hääletati. Seal on teatud võimalus, kuidas saab tõendada, et see oli just viimane hääl. Kuna on võimalik ka tõendada, et pabersedelil ei hääletatud, siis saab ka tõendada, kelle poolt hääletati. See on asi, mis rahvusvaheliste vaatlejate arvates on vastuolus regulatsioonidega. Kui see vastolu eemaldada ja teha see otsast lõpuni kontrollitavus nii ära, et saaks kontrollida oma hääle kohale jõudmist, aga mitte vaadates hääle sisu ja kui teiselt poolt on tagatud universaalne kontroll, siis tagabki see kontrollitavuse. Välisvaatlejad ei saagi pakkuda välja konkreetset tarkvara, vaid nad saavadki pakkuda kontseptsiooni. Kontseptsioon on teadlaste poolt arutatud ja kannab üldiselt nime *end to end verify ability*. See, millise lahenduse võtab Eesti kasutusele on Eesti enda valida, aga tuleks tagada, et selle nõuded on tagatud. Välisvaatlejad ei teegi Eestile valmis lahendust valmis.

Andrei Korobeinik ütles, et rakendus, mis kontrollib hääle vastavust, ei dekrüpteeri midagi, vaid võrdleb kahte krüpteeritud sõnumit.

Märt Põder vastas, et see pole korrektne info.

Andrei Korobeinik ütles, et kui on lahendus olemas, siis selle võiks välja pakkuda. Kontseptsiooni tasemel võib igasuguseid asju pakkuda.

Anti Allas uuris, et kuidas saab hääletada mitte kehtiva digiallkirjaga. Tema teada ei saa süsteemi sisse, kui ID-kaart ei kehti. Vastasel juhul hääletada ei ole võimalik. Ta küsis, kas selline asi on kuskil avalikustatud ka, et see toimunud on.

Märt Põder vastas, et kirjutas ise valijarakenduse, millega sai hääli anda ja valijakontrollirakenduse, millega sai oma hääli kontrollida. Krüptoalgoritmid, mis on kasutusel Eesti e-hääletuse puhul, implementeeriti. Kui ta laadis alla need konteinerid ja vaatas, milline on seal digiallkiri, siis serverist alla laaditud e-hääle konteineri avamisel selgus, et digiallkiri ei kehti. Ta ütles, et pani ka enda hääled internetti üles, et oleks tõendusmaterjali ja saaks seda arutada.

Anti Allas palus kirjeldada, kuidas on võimalik, et digiallkiri pole kehtiv ja kuidas see füüsiliselt välja näeb.

Märt Põder selgitas, et füüsiliselt näeb see välja nii, et allkirjastatud faili lahti võttes tuleb kiri, mis ütleb, et allkiri ei kehti. Kunagi juhtus Rein Langiga selline asi, et ta andis allkirju

teatud eelnõudele, aga ta andis vigase tarkvaraga need allkirjad ja seetõttu need allkirjad eelnõudele ei kehtinud ja ta pidi uuesti allkirjad andma. Tehti tehniline viga allkirja andmisel. Konteineritel on eritüübid ja tema hinnangul segab Eesti e-hääli kahte erinevat konteineritüüpi, mistõttu ei ole allkiri üks ega teine. Selle tõttu kaks erinevat tarkvara ütlesidki, et see allkiri ei kehti. Tema arvates alandab see turvataset, kui ei järgita digiallkirja standardit, aga kui tahta, et digiallkiri kehtiks, siis peaksid need vastama e-identimise ja e-tehingute usaldusteenuste seadusele.

Ants Frosch ütles, et see põhjalik ettekanne tõstatab Riigikogu ja ühiskonna ette mitmeid väga tõsiseid küsimusi. Ta ütles, et alati oleks kasulik mõelda läbi, kuidas vaatab asja kriminaal ehk see inimene, kes tahaks seda halvasti ära kasutada. Kui vaadata klassikalist valimist paberihäälega, siis pahatahtlikul inimesel on võimalik võib-olla ühes valimisringkonnas või valimisjaoskonnas hääli, aga e-hääletuse puhul on kontsentreeritus nii suur, et kui keegi peakski tahtma manipuleerida, siis see võimalus manipulatsiooniks on grandioosne. Need riskid on täiesti erineval tasemel. Ta küsis, et kui 2023. aasta valimistel oli väidetavalt 300 000 e-häält, mis ei vastanud seaduse nõuetele, siis kui palju oli e-hääli üldse antud.

Märt Pöder ütles, et 300 000 häält oligi üldistatud number.

Ants Frosch küsis, kas kogu e-hääletus oli M. Pöderi hinnangul ebakorrektn.

Märt Pöder selgitas, et loeti e-hääled, mis ei vastanud seaduses ettenähtud nõuetele.

Ants Frosch sõnas, et M. Pöder väitis oma komisjoni liikmetele saadetud kirjas, et 22 Riigikogu liikme mandaat on kehtetutel e-häältel põhinev. Ta uuris, kuidas see arv tekib.

Märt Pöder lausus, et see arv tekkis matemaatiliselt. Kui võtta valimistulemused nii, et võtta arvesse ainult paberhääled ja eemalda e-hääled, siis ei oleks Riigikokku saanud 22 inimest nendest, kes praegu said. Seal võib olla veel täpsustusi, sest osad inimesed läksid valitsusse ja mõni on Riigikogust lahkunud ning see võib kõik seda arvu muuta. Üldine arv on ühe arvutuse järgi 22. See tähendab, et peaaegu veerand Riigikogust omab mandaati kehtetute sedelite lugemise tulemusena.

Hendrik Johannes Terras tänas kollektiivse pöördumise algatajat ja märkis, et komisjon sellel istungil seisukohta ei kujunda ja otsust ei tee. Komisjon jätkab selle teema arutelu, sest materjali on palju.

4. Kohtute haldamise nõukojade liikmete nimetamine

Hendrik Johannes Terras ütles, et tava kohaselt on Riigikogu esindajateks kohtute haldamise nõukojas põhiseaduskomisjoni esimees ja õiguskomisjoni esimees. Põhiseaduskomisjoni nimetas 25. aprillil esindajaks kohtute haldamise nõukotta esimehe Igor Taro, kes enam komisjoni esimees pole. Ta tegi ettepaneku nimetada Riigikogu esindajaks kohtute haldamise nõukojas põhiseaduskomisjoni esimees Hendrik Johannes Terras.

Otsustati:

4.1. Nimetada Riigikogu esindajaks kohtute haldamise nõukojas põhiseaduskomisjoni esimees Hendrik Johannes Terras (konsensus: Anti Allas, Andrei Korobeinik, Katrin Kuusemäe, Pipi-Liis Siemann, Timo Suslov, Hendrik Johannes Terras, Urve Tiidus, Aleksandr Tšaplõgin, Jaak Valge).

5. Info ja muud küsimused

Infot ja muid küsimusi ei olnud.

(allkirjastatud digitaalselt)
Hendrik Johannes Terras
juhataja

(allkirjastatud digitaalselt)
Sten-Kristjan Nurk
protokollija